ERZSÉBET FERCSIK, **Name-forms referring to married women and their use in the 17th–18th centuries**

The paper presents the frequent name-forms used to refer to married women in the 17th–18th centuries. The aspect given primacy in the analysis is to examine the structure of these names focusing on the presence or absence of the three main name-components: the full name of the husband, the full maiden name of the woman and an expression referring to the state of being married. The study also discusses the words *asszony* 'married woman', *özvegy* 'widow' and other "accessories" occurring in name-forms referring to married women. To illustrate the inter-dependence of name structures and communicational situations the author quotes some examples of so-called "mentioning names" together with self-referring names. On the basis of her analysis the author assigns some tasks of pragmatic research to names of married women.

BEREG MEGYEI CSALÁDNÉVVIZSGÁLATOK

A történelmi Bereg megye területe 3786 km² volt. Ebből Magyarországon maradt 459 km². Az elszakított 3327 km²-nyi terület sem magyar többségű. A magyarság nagyobb számban elsősorban a Beregszászi járás területén él. Ha az egész megyét nézzük, akkor a Munkács–Beregújfalu vonaltól nyugatra eső helységek tartoznak ide. Elkezdtem a családnevek gyűjtését, először a magyarországi 17 település anyagát szedtem össze, majd a Beregszászi járás 13 falvának családneveit, de részgyűjtéseim több helyről vannak, így Beregszászról és Munkácsról is. Néhány feldolgozásom már meg is jelent (a Magyar Nyelvjárások és a Névtani Értesítő lapjain)[1]. Most 13 határon túli (Badaló, Balazsér, Bátyú, Beregsom, Bótrágy, Csetfalva, Gát, Gút, Harangláb, Kígyós, Mezőkaszony, Nagybereg, Vári), illetőleg 7 magyarországi település (Barabás, Beregsurány, Beregdaróc, Csaroda, Hetefejércse, Lónya, Tákos) – hogy legyen összehasonlítási alap – családnévanyagáról, összesen 1219-féle névről szeretnék beszélni.

A magyarországi gyűjtés könnyen ment: először a telefonkönyvekből írtam ki, ezt kiegészítettem a polgármesteri hivataloktól kért és kapott adatokkal. Egyedül Lónyán végeztem helyszíni gyűjtést. Az odaáti nevek egy részét nyelvjárásgyűjtő útjaimon szedtem össze. Elsősorban a temetők fejfáiról, sírköveiről írtam le a neveket, illetőleg segítséget kaptam ismerős polgármesterektől és a Beregi Hírlap munkatársaitól is. Itt hadd szóljak egy jellegzetes kárpátaljai jelenségről. Miként Oroszországban, Ukrajnában is háromelemű a hivatalos név. Ennek utolsó eleme az отчество, ukránul: им'я по батькові – ezt apai névnek szokták lefordítani. A patronimikumképző hímnemben az *-ics, -ovics*, nőnemben *-ivna*. Az 1990-es évek közepéig az ukrán változatot használták, például Kótyuk István kollégánk nevét így: *Kovtyuk Sztyepan Ivanovics*. Az ezredfordulóra már általánossá vált a magyarosabb forma (az iskolai naplókban is így használják, sőt a temetők sírkövein is kezd megjelenni): *Balla Attila Ernőé*. Latin betűkkel is lehet

[1] Dercen és Szernye családneveinek feldolgozását l. a tanulmányt követően a Névtani Értesítő jelen számában. (A szerk.)

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.6

vezetni a naplókat, bár ide a vezetéknév többnyire az ejtésnek megfelelően kerül, például *Miskolci*, *Andrási* (< *Andrássy*). Láttam olyan naplókat a 90-es években, amelyeket cirill betűkkel vezettek, s bizony problémát jelentett egyes nevek megfejtése, például *Лівчей* < *Lőcsei*, a *Біров*, a *Силадіў* már ukránosnak hat, nem beszélve a „bonyolultabb" nevekről, mint a *Ködöböcz* és a *Sütő*. Sőt még az alfabetikus sorrend megállapítása is, hiszen például a *V*-betűs nevek az ábécé elején szerepelnek, a *Cs*- betűsek pedig a végén. Tehát a cirill betűket „vissza kellett magyarítani".

A nevek túlnyomó többsége magyar. De hogy a nem magyar nevek hátterét is megvilágítsam, következzék néhány adat. PESTY FRIGYES ötödik kérdőpontja így hangzott: „Honnan népesittetett"? Erre érdemben négy község jegyzője válaszolt. Balazsér: „Honnan néppesitetett; mint régi magyarok nem tudatik, másik rész mint tótok felső Zemplén megyéből jöttek ide, az akkori főd birtokos Buday Zsigmond Úr engedelme mellett". Beregsurány: „Az eleinte kevés népességű községet tisztán magyar ajku lakosok tevék azomban ez elött 50-60 évvel vándoroltak be Zemplén megye felső részéből a' most már nevezett község fele részét tevő tót ajku lakosai,…az eredeti törzs faj helv. hitvallásu, a bevándorlott tót ajku vegyes rom. Cath. 's görög Cath. vallásu". Ilkóc: „Magyar Országi Kárpátok Tátra hegy alól vándoroltak be a' Tóthok, … ma már a Tóthok meg oroszosodtak". Nagybégány: „…a község a Lengyel betörés [1657, M. L.] alkalmával sokat szenvedvén, nagyon elnéptelenült, 's e híjány pótlására az akkori birtokos Nbégányi urak felvídéki oroszokkal [értsd: verchovinai ruszinokkal] pótolták, kik most is nagy részben – ösi hitöket meg tartva községünkben élnek, 's községünk népességének ⅓-át teszik". Trianon után az etnikai viszonyok megváltoztatására cseheket, szlovákokat, kisebb részben pedig ruszinokat telepítettek a magyarlakta területekre (például Bótrágy mellett létrehozták Újbótrágy települést). A szovjet éra alatt ugyan a csehek és a szlovákok száma megcsappant, de pótolták ruszinokkal, ukránokkal, sőt oroszokkal is. Ezek egy része elmagyarosodott, sőt még a református vallást felvette. A bátyui református egyház anyakönyveiben ilyen nevek is vannak: *Kopolovec, Matuzár, Odzsikulijev, Sztegura, Trojnoj.* A magyaron kívül a következő nyelvekből vannak adataim: cseh, horvát, jiddis, latin, lengyel, német, orosz, román, ruszin, szlovák, ukrán. Ukrajnában még ma is az ukrán változatának tartják a ruszint, pedig önálló nyelv, s ha nem számítjuk a *g* > *h* váltást, akkor sokkal közelebb áll a nagyoroszhoz (pedig nem tartozom a russzofil irányzathoz, noha rokonszenvezek vele), mint az ukránhoz – még az önelnevezésük is ezt mutatja.

Néztem a gyakorisági sorrendet is, mégpedig aszerint, hogy az illető nevet hány helységből lehet adatolni. Mind a 20 községben előfordul: *Molnár*; 19-ben: *Kovács, Nagy, Szabó; Tóth*, 16-ban: *Kiss, Orosz*; 15-ben: *Balogh, Simon, Varga*; 14-ben: *Horváth*; 13-ban: *Bíró, Gál, Lakatos, Veres*; 11-ben: *Barta, Deák, Farkas, Kósa, Lőrincz, Oláh*; 10: *Ködöböcz, Máté, Sütő, Szilágyi*. Összesen 25-féle név. A gyakoriság nem felétlenül a természetes szaporulat következménye. Inkább az a tény, hogy egy-egy név adásának több indítéka is volt. Így például csak a *Bíró* névre 34-féle tisztség illik, a *Balogh* név takarhat régi világi személynevet, nemzetségnevet, balkezességet, gonoszságot vagy a megszokottól való eltérést, másságot (nem véletlen, hogy a cigányok között is gyakori név). Az országszerte is sűrűn használt nevek mellett csak a *Kósa* és a *Ködöböcz* feltűnő gyakoriságú a határ mindkét oldalán.

Természetesen vannak csak egy-egy községre jellemző nevek. A *Kódus* csak Beregsomban fordul elő, de ott igen gyakori. Ráadásul antonima is, mert a falu egykor legtehetősebb családjai viselik ezt a nevet. Bátyúban a *Bagu* 'bagoly' áll az első helyen, akárcsak Haranglábon az *Eszterhai* és a *Hajdú*. Gáton a lakosság egynegyede viseli a *Kacsó, Lőrincz* és a *Bak* nevet. E vidéknek jellegzetes neve még az *Angalét* (Badaló, Balazsér, Beregsom, Beregsurány, Bótrágy, Csaroda), a *Bimba* (Bátyú, Bótrágy, Mezőkaszony). Érdemes megemlíteni a *Czap(p)* nevet: *Czap* Csetfalván és Tákoson, *Czapp* Barabáson, Beregdarócon, Csarodán és Hetefejércsén fordul elő. Csakhogy itt nem helyesírási változatról van szó, mint a *Pap ~ Papp* esetében. A *Czap* feltehetőleg a szlovák *cap* 'bakkecske', a *Czapp* viszont már a német *Zapf* 'csapláros' szóra megy vissza. Egyébként ez a két név Szabolcs megye Bereggel határos részein is gyakori.

A nép-, illetve a népcsoportnevek sajátos kategóriát képviselnek. Az elsődleges szempont természetesen az illető néphez való tartozás, de újabb jelentések is kialakultak. Akárhogy is nézzük őket, végső soron a származás hozzávetőleges helyére utalnak. Huszonötféle név fordul elő: *Bilák*: a *vlach ~ blak* népnévből alakult, s egy ruszin népcsoport neve, *Cseh, Horváth*, *Karamán* 'egy oszmán-török népcsoport neve', *Kun*, *Lengyel*, *Leskó* a ruszin *leh (les-)* 'lengyel' képzett alakja, *Lizák* 'egy ruszin népcsoport neve' (bár esetleg az *Elizabet*-ből is származhat), valószínűleg gúnynév, hiszen a *lizati* 'nyal' szó származéka, bár ők maguk inkább *liszák*-ot mondanak némi eufémiával, mert így a jelentése 'erdőlakó', *Ljaskó* a ruszin-ukrán *ljah (ljas-)* képzett alakja, *Magyar*, *Németh*, *Olasz* (ez éppenséggel – legalábbis itt – jelenthet románt is), *Orosz* ennek elsősorban 'ruszin', esetleg 'görög katolikus' a jelentése (és még további hét jelentést sikerült kimutatnom), a nagyoroszt *muszká*-nak, gúnyos értelemben *ruszki*-nak is nevezik, *Polyák*, *Rácz*, *Rusz* (ez a ruszinok eredeti önelnevezése volt), s ennek képzett alakjai: *Ruszin, Ruszinka, Ruszinkó, Ruszó*, ha két *sz*-szel fordul elő, akkor német eredetű (a *Rudolf* név rövidült, képzett alakja), *Szász, Székely, Talián*, *Tatár, Tóth*, ez a név általában szlovákot jelöl, de akkor is használják, ha nem egészen biztosak a nációban, így lehet zempléni ruszin, ruszin-szlovák keveréknyelvet beszélő egyén, ritkán góral, illetve a Krajnáról származó görög katolikus magyar (ennek is további mellékjelentései voltak vannak), *Török, Voloscsuk*, mely utóbbi ismét egy ruszin népcsoport neve, a vlach szóból alakítva: *voloh (volos-)* + *-csuk* képző, tehát ugyanazon tőből származik, mint a *Bilák*.

A régebben átvett idegen eredetű nevekben kisebb-nagyobb mértékű magyarosodás figyelhető meg. Az adott közösségben élők már megszokták, sőt nem is érzik a legtöbb esetben idegennek őket – az állami anyakönyvezés bevezetésekor (1895. október 1-jétől) már a megváltozott formában rögzítették őket. Nemcsak Beregre jellemző, hanem a magyar nyelvterület bármely részére. Gondolok például ilyenekre: *Denyószki* < *Drieňovský*, *Rabóczki* < *Hrabovský*, *Kerita* < *Krita* 'vakondok', *Rebán* < *Hrpán* 'púpos', *Reha* < *Hreha* 'Gergely', *Roszoha* < *Rozszoha* 'kétágú villa', *Tihor* < *Tchor* 'görény'. A *Huzsvay* név (különösen *y*-nal!) nagyon is magyarnak tűnik, pedig a szlovák *hužvat'* 'gúzsba köt' igének a felszólító módú alakja. Ma hasonlókra a szóbeli használaton kívül nincs lehetőség, de Nagyberegen az ukrán *Jászik* 'vánkos' nevet *Játszik*-ra, az orosz *Lenyko* (< Lev) nevet pedig *Leányká*-ra „értelmesítették". Hivatalos névváltoztatásra alig-alig van példa. Beregsomban az egyik *Kódus* család a *Kárpáti* nevet vette fel. Nagyberegen a *Sztahora* család 1940-ben *Százhegyesi-re* magyarosított, majd visszavette eredeti (szlovák) nevét.

Sajnos, a rossz beidegződés miatt hajlamosak vagyunk csupán hangzás alapján egy-egy nevet bizonyos nyelvhez besorolni. Ha egy név *-u*-ra végződik, akkor románnak gondoljuk. Bizony jócskán találunk Beregben ilyeneket! A *Bagu* név a *bagoly*-nak az alakváltozata. A *Begyu*, *Danku*, *Juszku*, *Kosztyu*, *Menyu, Milu*, *Vojtku*, *Zsigu* ruszin, illetve Ung és Zemplén megyei szlovák vocativusok. Érdekes névadási szokás. Néhány, magyar névadással keletkezett nevet hajlamosak vagyunk csupán a hangzás alapján szlávnak minősíteni, ilyenek például *Bagics* 'egyféle hal' (a szláv nyelvekben *Bogics* lenne), *Gerics* 'gerinc, csigolya', *Cubera* 'teknő, melyben a leölt disznót megtisztítják', *Csulák* 'dézsa, hordó'. A *ficsor* köznév ugyan román eredetű, de a *Ficsor* vezetéknév már magyar névadással keletkezett, hiszen a köszó a magyarban újabb jelentésekkel bővül: 'vámolóedény a malomban'; 'hajóvontató'.

Párhuzamot vonhatunk a madárnévből alakult családnevek esetében a szláv és a magyar nevek között. Legtöbbször csak valószínűsíthetjük, hogy milyen tulajdonságot takarnak. Beregben a *Sass* a leggyakoribb, majd a *Veréb* a *Curi*-val együtt, de van *Rigó*, *Szarka* és *Varjú* is. A szláv eredetűek közül leggyakoribb a *Szikora* 'cinege' név, ezt még értjük is, hiszen a magyarban is van *Czinege* családnév. Pár esetben tudjuk, hogy madárnévről van szó, de a névadás indítéka nem világos, csak annyi, hogy valamilyen tulajdonságot jelöl. Gondolok itt többek között a cseh *Csermák* 'kerti rozsdafarkú', orosz *Baklanov* 'kárókatona' (patronimikumképzővel!), szlovák *Csernák* 'barázdabillegető' (vagy esetleg 'fekete'), ukrán *Ohár* 'vörös ásólúd' nevekre.

A végére hagytam néhány vitatható nevet. A *Móré* nevet KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára a román-cigány eredetű *more* '(juhászbojtárnak, szolgának felfogadott) román legény; cigány férfi' szó tulajdonnevesülésének tartja (CsnSz.). Alighanem a homonimitás a megtévesztő. Több nemesi család viselte ezt a nevet, egyik sem volt cigány vagy román, s ez jellemző a mai névviselőkre is. Inkább valószínű a *Mór* név + *-é*, azaz a patronimikumképzős nevek közé tartozik, s a névadás formája, a névadás indítéka is magyar. Ugyancsak a homonimitás játszott szerepet a *Liba* név megítélésében. A magyarra nem jellemző a háziállatok nevének felvétele, legfeljebb a *Kokas* és a *Csürke* név lehet kivétel. A szláv nyelvekben ez természetes, hiszen egészen magától értetődően használják a *Kurica* 'tyúk', *Husz* 'liba', *Kacsora* 'gácsér', *Oszelka* 'szamár' stb. neveket. A *Liba* családnevet cseh eredetűnek tartom, s a *Lib*-bel kezdődő vagy a *-lib*-re végződő személynevek *-a* képzős alakja inkább valószínű. A Beregben már országos hírnévre tett szert az *Esze* név. A legegyszerűbb, ha az *ész* szóval kapcsoljuk össze, ami logikus is. Ám nagyon is szóba jöhet az *eszik* ige folyamatos melléknévi igeneve, hiszen a *Bornemisza*, *Boromisza* (egy *sz*-szel!) pedig az *iszik* ige participium imperfectuma, s ez jellemző a *Biba* 'ivó' névre is – azzal a megjegyzéssel, hogy ez csakis Erdélyből jöhetett Bereg megyébe.

A magyar szavak elemzésekor elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárára támaszkodtam, de bőven találtam olyan magyar neveket, amelyek ott nem szerepeltek. Ekkor – továbbá a ruszin és szlovák nevek esetében kénytelen voltam magamra, illetőleg UDVARI ISTVÁN, KÁPRÁLY MIHÁLY kollégáim önzetlen segítségére támaszkodni, hagyatkozni, hogy a névadás indítékát lehetőségeimhez mérten megközelítsem. Az is igaz, hogy egy-egy név „megfejtése" nem ment egyik napról a másikra, de legalább a valószínűsítésig általában eljutottam.

Azt azért tegyük hozzá, hogy a magyar, a szlovák, a ruszin kételeműség nem esett egy időbe. Az viszont kétségtelen, hogy ezek a nyelvek nem tudtak elszakadni a magyar gyakorlattól, miként ezt TAKÁCS PÉTER és UDVARI ISTVÁN közzétételei is bizonyítják – ha konkrétan nem is erről a területről van szó.

Most csak ízelítőt adtam Bereg megyei munkálkodásom egy részéről. Amikor ezeket a sorokat leírtam, csak ennyire tellett. A gyűjtést és a feldolgozást folytattam tovább helyszíni gyűjtésekkel (beleértve a ruszin falvakat, illetve a szórványban élő magyarságot is), így talán (hiszen csak közelíthetek a 100%-hoz) több település adatainak birtokában – ha majd a feldolgozást jobban, meggyőzőbben tudom elvégezni. Jelenleg (2004 végén) már 87 helység családnévanyagát gyűjtöttem össze, de még a feldolgozás teljesnek mondható munkája csak ezután következik. Remélhetőleg rövidesen ezekről is be tudok számolni.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, **Researches of family names from Bereg county**

The present paper is a chapter of a longer study. The author presents here some results of his longer researches and raises some problems he faced in his work. He describes the most important characteristics of family names from the former Bereg county. In this paper he gives examples from 20 settlements (13 in the Ukraine and 7 in Hungary).

DERCEN ÉS SZERNYE CSALÁDNEVEI

Dercen

E Bereg megyei község neve 1321-től adatolható *Derzen* formában, puszta személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz. 1: 364). 1808-ban három alakban fordul elő: *Derczen, Dresena, Drysina* (Com. Bereg. 50). A szlávosítás (szlávosodás) tehát a 20. századnál régebbi. Dercent Trianon Csehszlovákiának ítélte, és *Drysina* lett a neve. 1938–44 között visszakerült az anyaországhoz. A háborút követően a Szovjetunióhoz csatolták *Дрисина* néven, mely megmaradt Ukrajna önállóvá válásakor is, de 1995-től visszakapta eredeti nevét *(Дерцен).* Jelenleg Kárpátalja Munkácsi járásához tartozik. Lakossága 1991-ben 2994 lélek volt, csaknem 100%-ban magyarok. A névanyag többségét SEBESTYÉN ZSOLT kollégám gyűjtötte, itt is hadd köszönjem meg önzetlen segítségét. Magam is jártam a faluban, ellenőriztem, kiegészítettem, pontosítottam az anyagot. A 99-féle név közül talán meglepő az idegen nevek nagy száma. Ezek túlnyomó többségét csupán egy-egy személy, a nőiesített alakokat pedig csak egy-egy feleség viseli.

A neveket az eddigi gyakorlatomnak (vö. MIZSER 2004: 45) megfelelően teszem közzé. Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS „Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század” (Bp., 1993, rövidítve: K.) című munkájára támaszkodtam – itt-ott felülbírálva. Ahol nincs hivatkozás (elsősorban a szláv neveknél), ott saját megfejtési kísérleteimet adom.